

Drängen som följde i lagmannens tjänst

Jan Larsson från Bällefors, Västergötland.
Närlinge säteri, Björklinge, Uppland.

Förord

Drängar och pigor flyttade ofta, men vanligen inte särskilt långt. Varje år kring den 24 oktober bytte de ofta årstjänst, men de rörde sig sällan mer än till grannsocknarna inom samma landskap, och oftast var flytten inom samma socken och tom ofta mellan olika gårdar inom samma by.

Undantagen från detta, när drängen eller pigan kom att flytta längre är därför värt att belysa lite närmare.

Min morfars morfars farmors morfar Jan Larsson flyttade hela vägen från Västergötland till Uppland år 1783.

Från Fredsbergs socken i Västergötland, nuvarande Töreboda kommun till Björklinge socken i Uppland, nuvarande Uppsala kommun är det 30 mil (300 kilometer).

Hur det kom sig att en västgöträng ändå valde att flytta så långt bort är värt en berättelse där vi följer en dräng som kom att flytta längre än de flesta drängar vid den här tiden.

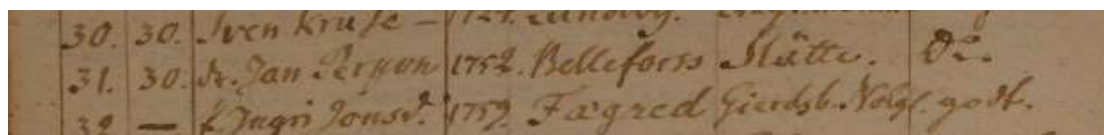
Mats Burell

Innehållsförteckning

Förord.....	2
I tjänst hos lagman von Engeström.....	3
Slätte Gård i Västergötland där lagmannen var häradshövding	4
Lagman i Värmland som ärver professor Ihres säteri i Uppland.....	5
Lagmannen låter en dräng bli fogde att leda Slätte i sitt ställe	6
Drängen följer med fogden till Uppland.....	7
Lagmannen säljer Slätte Gård	7
Lagmannens folk brukar arvegods efter Ihre även i Närlinge	8
Drängen blir torpare och fogden bonde.....	9
Rättare och torpare på Närlinge gårde.....	10
Fogden blir frälsebonde under Sandbro säteri.....	12
Ett parti gamla böcker - i boet när torparhustrun avlider.....	15

I tjänst hos lagman von Engeström

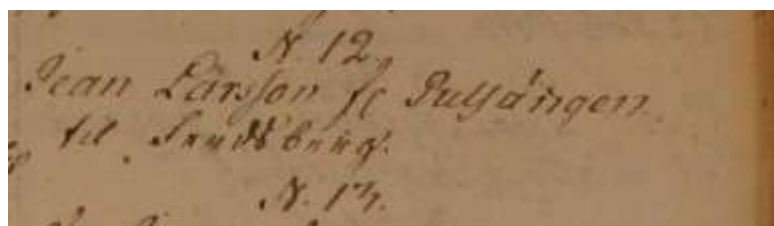
Den 30 september 1779 antecknade prästen i Fredsbergs socken i Västergötland att den 27-åriga drängen Jan Larsson flyttat från grannsocknen Bällefors till Slätte gård och tagit tjänst i Västergötland.

Prästen i Fredsberg antecknade att dr.(ängen) Jan flyttat från Bällefors socken till Slätte.

Källa: Riksarkivet Göteborg, Fredsbergs kyrkoarkiv, B:1 s 135 (Arkiv Digital).

Prästen Fredsberg skrev felaktigt "Persson" i stället för "Larsson" men att det är Larsson som flyttar framgår av den anteckning om utflyttning som prästen i Bällefors samtidigt gjorde från hemmanet Pulsängen där även Lagerfors bruk med stångjärnshammare var beläget.

Prästen i Bällefors antecknar att Jean Larsson flyttat från Pulsängen till Fredsbergs socken.

Källa: Riksarkivet Göteborg, Bällefors kyrkoarkiv, B:2 s 28 (Arkiv Digital).

Pulsängen ligger 30 km rakt söder ut från Slätte gård, i norra delen av Västergötland. Det är en sträcka att färdas men inte något som tog dagar i anspråk ens på 1700-talet.

Slätte Gård i Västergötland där lagmannen var häradshövding

Slätte Gård var – och är – det största godset i Fredsbergs socken. Idag är Slätte Gård en större jordbruksfastighet inriktad på ekologisk odling.

Till gården hade år 1775 Jonas von Engeström (1737-1807) med familj flyttat sedan han utnämnts till häradshövding i Vadsbo och Valle härad i Skaraborgs län den 27 oktober 1774. Både Fredsberg och Bällefors ingick i Vadsbo härad.

Engeström hade tidigare varit häradshövding i Jämtland sedan 1762 och disputerat i juridik vid Lunds universitet år 1768. Hans far var språkforskare och biskop i Lund och svärfar var språkforskare, professor vid Uppsala universitet.

Det år som drängen Jan tog tjänst vid Slätte Gård hade von Engeström även i februari 1779 fått en hedersutnämning till lagman (lagmans namn, heder och värdighet, förkortat n.h.o.v.).

Det var hos en på alla sätt välrenommerad ämbetsman från en lärd släkt som Jan tog tjänst.

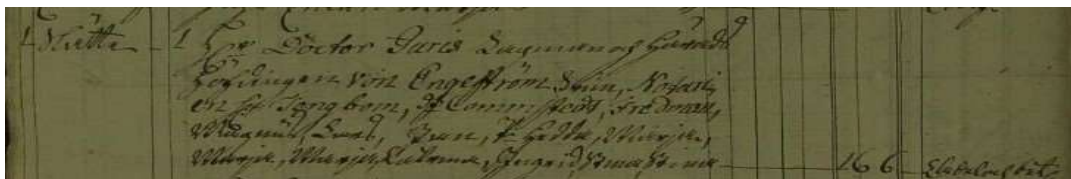
Lagman Jonas von Engeström (1737-1807)

Drängen Jan finns med på Slätte gård i mantalslängden som häradsskrivaren senare hösten 1779 upprättade för året 1780.

Längden inleds med *"H:r Doctor Juris Lagman och Häradshöfdingen von Engeström"* och totalt 16 personer var mantalsskrivna på gården.

Året efter – 1781 – var så mycket som 18 vuxna personer mantalsskrivna på Slätte Gård.

Det var en tid på Slätte med liv och rörelse av allt att döma.

"Magnus, Lars, Jan, P(igo):r Hedda, Maria" som tjänstefolk i Slätte.

Källa: Riksarkivet Göteborg. Vadsbo häradsskrivare Fil:55 Fredsbergs socken 1780 (Arkiv Digital).

Lagman i Värmland som ärver professor Ihres säteri i Uppland

Men år 1781 blev en förändringens år både för lagmannen och för Slätte Gård.

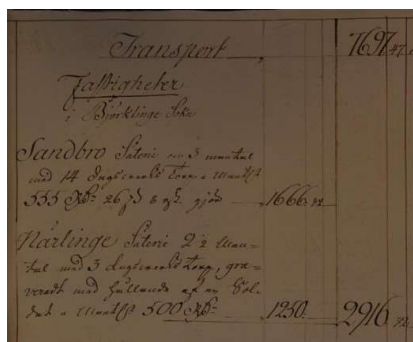
Först och främst utnämns Engeström även lagman mer än som namn, heder och värdighet. Den 27 juli 1781 utnämns han till lagman i Värmland.

Det naturliga kan tyckas att lagmannen härigenom borde ha flyttat från Västergötland och Slätte Gård till lämplig bostad i Värmland.

Men så blev inte fallet.

Engeströms svärfar, den mycket framstående språkforskaren och professorn vid Uppsala universitet i vältalighet och statsvetenskap Johan Ihre den äldre till Sandbro, hade avlidit den 1 december 1780.

Av bouppteckningen efter Johan Ihre framgår att han ägde två säterier, Sandbro och Närlinge säteri. Sandbro tillföll von Engeströms maka Hedvig Ihre, dotter till Johan Ihre.

En sida i bouppteckningen efter Johan Ihre där fastigheterna i Björklinge redovisas.

Källa: Riksarkivet Stockholm. Svea hovrätt. E IX b : 111 Johan Ihre 1781 (Arkiv Digital).

[illegible]

Källa: Riksarkivet Uppsala. Länsstyrelsen i Uppsala län. Landskontoret E I c:98 s 213 (Arkiv Digital).

[illegible]

Källa: Riksarkivet Uppsala, Björklinge kyrkoarkiv, AI:5 s 40 (Arkiv Digital).

1860
1. Bude

1. vds ufer Rammstein berge,
Korn und ruppuln Triff.
Abdell. 2. wasser umfließen
Holen im Jahr. 1860.
P. S. und Bismarck

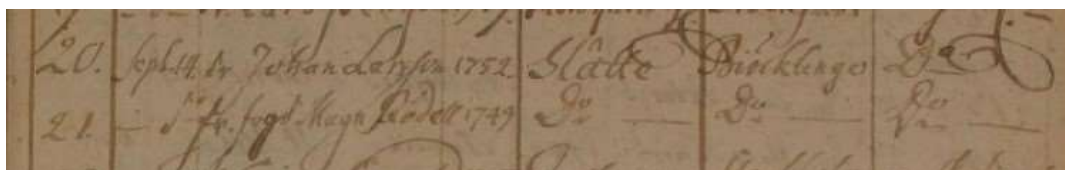
6. Bude
Lange.

Källa: Riksarkivet Göteborg. Vadsbo häradsskrivare FII:56 (Arkiv Digital).

Drängen följer med fogden till Uppland

Den 14 september 1783 antecknade prästen i Fredsbergs socken att drängen Jan Larsson flyttade från Slätte till Björklinge.

Av utflyttningslängden framgår att drängen inte reste ensam den långa vägen till Björklinge. Han reste tillsammans med Magnus Rödel, drängen som husbonden Jonas von Engeström upphöjt till frälsefogde att leda Slätte gård, när han själv flyttat till Björklinge.

Prästens anteckning om att Johan Larsson och Magnus Rödel flyttar till Björklinge.

Källa: Riksarkivet Göteborg. Fredsbergs kyrkoarkiv. Bl:1 s 159 (Arkiv Digital).

Von Engeström hade varit häradshövding i Jämtland innan han 1774 blev häradshövding i Vadsbo härad.

Rödell var född i Rödöns socken i Jämtland och hade säkert lärt känna von Engeström redan innan han började tjäna honom vid Slätte herrgård.

Lagmannen säljer Slätte Gård

Anledningen till att de båda lämnade Slätte herrgård var säkerligen att lagmannen sålt gården. Mantalslängden som upprättades hösten 1783 berättar att det nu är kungliga sekreteraren och baronen P.C. Von Köhler som tagit över och flyttat in i Slätte gård med sin familj och sitt folk.

[illegible]

Av mantalslängden för 1784 framgår att baron P.C.von Köhler flyttat till Slätte.

Källa: Riksarkivet Göteborg, Vadsbo häradsskrivare FII:57 (Arkiv Digital).

Lagmannens folk brukar arvegods efter Ihre även i Närlinge

Som framgår av bouppteckningen från år 1781 efter Johan Ihre den äldre hade Jonas von Engeströms svärfar inte endast ägt Sandbro säteri utan även Närlinge säteri.

Närlinge säteri hade år 1781 tillfallit von Engeströms svåger, Johan Ihre den yngre (1740-1783), son till Johan Ihre den äldre till Sandbro, som tidigare varit major i rysk tjänst, och som ägde en av de andra bondgårdarna som fanns i byn.

När majoren Johan Ihre, von Engeströms svåger, dog barnlös 1783 kom von Engeströms morbror överpostdirektören med statssekreterares titel, Mathias Benzelstierna (1713-1791), att ärva Närlinge säteri. Denne överlät dock till systersonen Jonas von Engeström vid Sandbro säteri att även bruka morbroderns säteri i Närlinge.

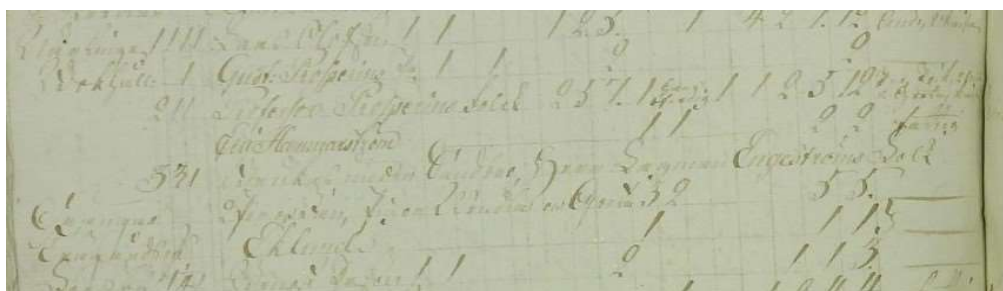
Övertagandet av bruket av även Närlinge säteri år 1783 sammanfaller med försäljningen av Slätte gård i Västergötland. Lagmannens folk, som inte behövdes längre vid Slätte Gård, fanns det i stället behov av vid det säteri i närheten av Sandbro som han nu övertagit bruket av.

Närlinge, som ligger 6 kilometer nordväst om Björklinge kyrka (och 8 kilometer nordväst om Sandbro säteri) bestod, utöver säteriet (Närlinge 4-6) och den gård (Närlinge 3) som brukades under säteriet dessutom av två ytterligare gårdar.

Det s.k. Sätunahemmanet (Närlinge nr 1) som ägdes av den gamla lagmansdottern och änkan Catharina Charlotta Gyllengrip (1700-1784) efter riksrådet Otto Fleming (1696-1778) brukades av en arrendator (frälsebonde).

Den andra gården (Närlinge nr 2) hade köpts av ståndspersoner och utvecklats till en mycket herrgårdsliknande ståndsgård (nr 2). Den ägdes vid den här tiden av astronomen vid Uppsala universitet, professor Erik Prosperin (1739-1803).

Närlinge var således en by ägd som helt och hållet var brukad av lärda män och aristokraters folk vid den här tiden.

Närlinge 1, 2 och 3 i mantalslängden för Björklinge socken år 1784.

Källa: Riksarkivet Uppsala. Länsstyrelsen i Uppsala län. Landskontoret I. E III:22 s 224 (Arkiv Digital).

Drängen blir torpare och fogden bonde

Det var också till Närlinge säteri norr om Uppsala som drängen Jan reste från Slätte gård i Västergötland år 1783.

I mantalslängden för år 1784 hittar vi drängen Jan mantalsskriven på Närlinge säteri tillsammans med enbart pigor och drängar, totalt fem. Det förklaras i längden att gården brukas under Sandbro, "herr Lagman Engeströms Folk."

Den prydliga sidan med lagmannen och hans familj är en kontrast mot det kaos som präglar sidan där de boende i Närlinge antecknades samtidigt i prästens husförhörlängd. Knappt läsligt med alla överstrykningar finns dock drängen Jan Larsson antecknad och att han flyttade in från Fredsbergs socken år 1783.

Överst är antecknat att major Johan Ihre, född 1740, dött år 1783. Så Engeström behövde nog mer folk till Närlinge och Sandbro och lät en del av sitt folk i Slätte ta tjänst hos honom i Björklinge när han sålde.

Jan Larsson fick bli dräng i det under Sandbro brukade Närlinge säteri samtidigt som fogden Magnus Rödell flyttade till Sandbro där Jonas von Engeström bodde.

Den kaotiska husförhörlängden för Närlinge med rättaren Jan Larsson född 1752 i Bellefors.

Källa: Riksarkivet Uppsala, Björklinge kyrkoarkiv, AI:5 s 74 (Arkiv Digital).

Rättare och torpare på Närlinge gårde

Det är inte helt enkelt att förstå exakt var Jan Larsson bodde och hur han försörjde sig de första åren sedan han flyttat till Närlinge säteri. De kaotiskt skrivna husförhörlängderna och de knapphändigt formulerade mantalslängderna kan synas motsäga varandra.

Men det mesta tyder på att Jan ganska snart fått en roll vid Närlinge säteri som Johan von Engeströms rättare och den som varit arbetsledare för bruket av jorden som hörde till Närlinge säteri.

År 1787 gifter sig dock drängen Jan och det är troligen i samband därmed som han fick han tillgång till ett av de tre oskattlagda torpen på Närlinge gårde som var s.k. rå och rör under säteriet, och som blivit ledigt efter att torparen avlidit. Ett av torpen brukas, enligt mantalslängderna, från 1791 under gården, för att 1797 tas över av Jan Larsson som torpare under säteriet.

Han gifte sig med Kajsa Larsdotter, som var dotter till änkan Ingeborg Ersdotter (1733-1808) och som drev ett akademiemman under Uppsala, efter det att hennes föräldrar Eric Matsson (1707-1779) och Anna Jansdotter (1700-1785) avlidit.

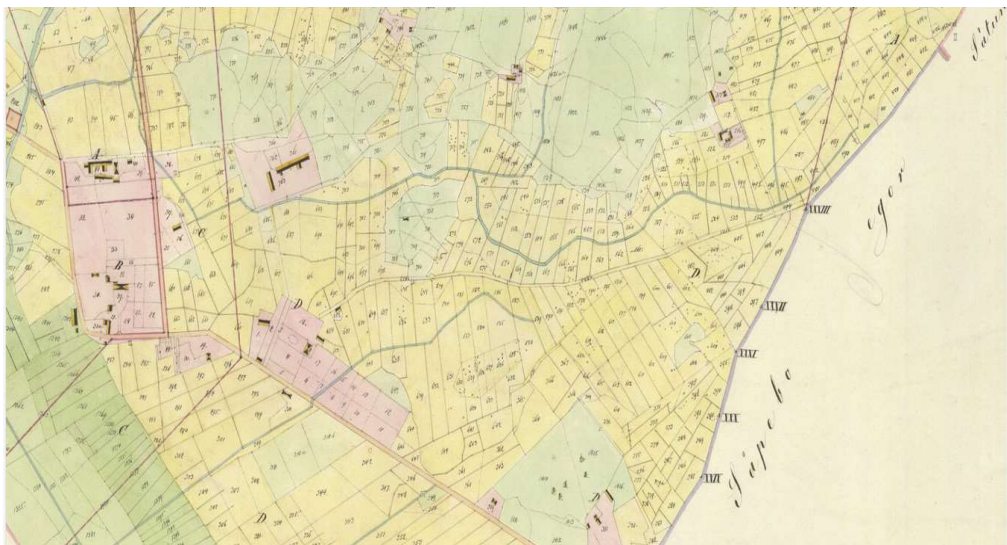
På laga skifteskartan från 1858 är säteriets förhållandevis lilla manbyggnad med stor kringliggande trädgård markerad som "D". Torpen på Närlinge gårde var troligen belägna på de tre tomterna på Torparvreten under säteriet med beteckningarna 515, 516 och 518 upp till höger på kartutsnittet och som även tillhör "D", dvs säteriet. Torpen vid Närlinge Gårde ser ut att ha upphört att vara bebodda när de sista torparna flyttade; Carl Persson till Skuttunge 1875 och Per Ersson till Vendel år 1877.

Vid laga skiftet år 1858 gjordes också en besiktning av delar av bebyggelsen i Närlinge vid den här tiden och som ger viss bild av hur det såg ut i Närlinge i äldre tid, även om det är några decennier senare än den tid då drängen Jan Larsson verkade här.

Boningshuset på Närlinge säteri var ett rektangulärt (10x13 meter stort) brädfodrat timmerhus i två våningar under tegeltak med 4 rum och kök i nedre våningen och 4 rum i övre våningen där "timret enligt uppgift vara av sämre beskaffenhet") med tillhörande trädgårdsland, park och brunn. Här fanns också vagnshus, stall, spannmålsbod, fähus, loge och smedja samt en gammal bränneribyggnad "å gamla tomten", vilket antyder att säteriet flyttat sin hustomt. Huset är sedan länge rivet och på platsen finns ett boningshus från 1950-talet.

Boningshuset på Närlinge Gård (Närlinge nr 2) var ett långsmalt tvåvåningshus (26x6 meter) med 8 rum och kök i nedre våningen och 5 rum i övre våningen, dvs den herrgårdsbyggnad som under lång tid förknippades med ägarfamiljen Kruse och som bestod till 1978 då det förstördes i en brand.

Bondgården som hörde till Sätunahemmanet (Närlinge 1) var bebyggt 1858 med en stugbyggnad i ett plan med halmtak i försvarligt skick.

Utsnitt ur laga skifteskarta från 1858 med säteriet som "D" och Närlinge Gärde överst till höger.

Källa: Lantmäteriet. Lantmäteristyrelsens arkiv, akt Uppsala län Björklinge B5-49:4.

År 1790 ändrades också ägoförhållandena kring Närlinge genom att Jonas von Engeström morbror Mathias Benzelstierna instiftade ett fideikommiss för Närlinge säteri som överlämnades till Jonas von Engeströms innehav.

Troligen var det så att Jan kring år 1797 upphörde att vara rättare för von Engeströms folk vid säteriet och i stället tecknade kontrakt som torpare i Närlinge gårde, där han redan bott i många år.

År 1802 ärvde Jonas von Engeström dessutom det andra fideikommiss som Benzelstierna instiftat för Kiplingebergs säteri Bälinge socken.

Den gamle lagmannen dog år 1806 och innehavet av Närlinge fideikommiss och de övriga sätesgårdarna (Sandbro samt Kiplingebergs fideikommiss) övertogs av sonen häradshövdingen Johan Mathias von Engeström (1776-1828).

[illegible]

Hurförhörlängd för Närlinge där det framgår att rättaren Jan Larsson gift sig 1787.

Källa: Riksarkivet Uppsala, Björklinge kyrkoarkiv AI:6 s 88 (Arkiv Digital).

[illegible]

Källa: Riksarkivet Uppsala, Björklinge kyrkoarkiv AI:7 s 91 (Arkiv Digital).

[illegible]

Källa: Riksarkivet Uppsala, Björklinge kyrkoarkiv AI:7 s 92 (Arkiv Digital).

När fogden och drängen anlände till Björklinge socken efter sin långa resa från Slätte gård i Västergötland gick de skilda vägar.

© Mats Burell 2025

Handwritten church record for Magnus Jonsson Rödel. The entry is for a baptism on 1749. The father is Magnus Jonsson and the mother is Maria Larsson. The godparents are listed as Fredrik, Hans, and Nyby. The record is signed by the pastor, P. B. J. J.

"För detta fogden Magnus Jonsson Rödel" i husförhörslängden för Sandbro säteri.

Källa: Riksarkivet Uppsala, Björklinge kyrkoarkiv AI:5 s 42 (Arkiv Digital).

Men året därpå gifter han sig med den betydligt yngre Maria Larsdotter från Skuttunge socken och flyttar år 1785 till Tibble by, innan han 1786 får kontrakt som frälsebonde under Sandbro i Nyby by i Björklinge socken.

Här i Nyby stannar den före detta fogden med sin familj som frälsebonden Magnus Jansson och sönerna Jan, född 1786, och Lars, född 1791, samt dottern Greta, född 1797.

Handwritten church record for Magnus Jansson Rödel and his family in Nyby. The record lists the family members and their birth dates. The father is Magnus Jansson Rödel, born 1749. The mother is Maria Larsson, born 1749. The children are Jan, born 1786, and Lars, born 1791. The record is signed by the pastor, P. B. J. J.

Frälsebonden Magn.(us) Jansson Rödel med familj i Nyby enligt husförhörslängden.

Källa: Riksarkivet Uppsala, Björklinge kyrkoarkiv AI:6 s 21 (Arkiv Digital).

© Mats Burell 2025

Källa: Riksarkivet Uppsala. Norunda häradsrätt F:4 s 181 (Arkiv Digital).

31 Aug 1822

År 1822 Den 31 augusti blif andertehnad fullt att
 hälla Laga bouppteckning Efter Före Torparens Jan
 Larssons hustru Catharina Per Dotter som med Laga
 är af gången Den 25 i denna månad och hemnat efter
 sig af sin wende Jan Larsson och sin wende Lars och
 Per, myndiga och Dottern Catharina gift med Laga
 parer Per Andersson i släkt 60 Christina 35 år Ma-
 na 28 år och Maria 20 år, af förtägen med bouppteckning

Var förklarad	värde	Antal	Antal
1 parti af Båtar	12	12	
Guld och Silver			
100 guld ring	3		
2 st. silver Rätt	16		
4 st. Tjuga lare	8	11	16
Tjuga lare och wärde			
2 st. Tjuga lare	13	16	

"Ett parti gl. Böker" i bouppteckningen efter Jan Larssons hustru år 1822.

Källa: Riksarkivet Uppsala, Norunda häradsrätt F:9 s 24 (Arkiv Digital).

Efter hustruns bortgång 1822 levde Jan Larsson ytterligare tio år och avled år 1832 som inneboende hos sonen Lars, ungefär 70 år gammal.

De sista åren, mellan 1826 och 1831, bodde även äldsta dottern Catharina med sin make torparen Per Andersson och deras barn i Närlinge gårde, i ett annat av de tre torpställena.

Ett år innan Jans bortgång, år 1831, flyttade dottern med familj till ännu ett av torpen under Närlinge säteri, Lundselg. Familjen blir kvar där och torparkontraktet övertas 1844 av dotterns svärson Anders Andersson med familj.

När laga skiftet äger rum 1858 och det bestäms att Lundselgtorpet ska övergå från Närlinge säteri till Närlinge gård (Närlinge nr 2) väljer även denna familj att göra, som Jan Larsson gjorde, att följa med släkten von Engeström hellre än att bli kvar. Anders Andersson med sin familj flyttar således från Lundselgtorpet år 1870 till det Sågtorp som Närlinge säteri övertagit av Närlinge gård i utbyte.

Otryckta källor

Riksarkivet i Stockholm/Täby

Svea Hovrätt 1614-1989, Svea Hovrätt Huvudarkivet 1614-1950
SE/RA/420422/01]

Adliga bouppteckningar, serie E IX b (genom webbplatsen Arkiv Digital)

Riksarkivet i Uppsala

Björklinge kyrkoarkiv (SE/ULA/10117)

Husförhörlängder, serie A I (genom webbplatsen Arkiv Digital)

Födelse- och dopböcker, serie C (genom webbplatsen Arkiv Digital)

Länsstyrelsen i Uppsala län, Landskontoret 1634-1957 (SE/ULA/11035/21)

Verifikationer, serie E I C (genom webbplatsen Arkiv Digital)

Mantalslängder, serie E III (genom webbplatsen Arkiv Digital)

Norunda häradsrätt 1630-1883 (SE/ULA/11112)

Bouppteckningar, serie F (genom webbplatsen Arkiv Digital)

Riksarkivet i Göteborg

Vadsbo häradsskrivare (SE/GLA/11349)

Mantalslängder, serie F II (genom webbplatsen Arkiv Digital)

Bällefors kyrkoarkiv (SE/GLA/13073)

In- och utflyttningslängder, serie B (genom webbplatsen Arkiv Digital)

Fredsbergs kyrkoarkiv (SE/GLA/13124)

In- och utflyttningslängder, serie B (genom webbplatsen Arkiv Digital)

Litteratur

Hildebrand, S, "Matthias Benzelstierna", i *Svenskt biografiskt lexikon*, band 3 (Stockholm 1922)

Holm, Gösta, "Johan Ihre", i *Svenskt biografiskt lexikon*, band 19 (Stockholm 1971-1973)

Krusius-Ahrenberg, Lolo, "Johan Engeström, von", i *Svenskt biografiskt lexikon*, band 13 (Stockholm 1950).

Sejerstråle, Nils, *Svenska fideikommiss* (Stockholm: AWE/Gebbers, 1981)

Ulväng, Göran, "Betydelsen av att äga en herrgård. Herrgårdar, ståndsgårdar och gods i Uppsala län under 1700- och 1800-talen", i *Historisk tidskrift för Finland* (4/2013)